

Az identitáspolitika veszélyei**

Alain Finkielkraut (AF): Pierre Manent és Marcel Gauchet mindketten azt mondják a maguk módján, hogy a jelen pillanat a demokráciáé, még akár a radikális demokráciáé is, mivel az élet minden terén a parancs logikáját a beleegyezés elve kezdi helyettesíteni. De ez a radikális demokrácia egyben feledékeny demokrácia is. Még akkor is, ha úgy mutatja be és gondolja el magát, mint egy politikai rezsim, amelyben minden hatalom a néptől kapja legitimitását, amelyben minden hatalmat a nép vagy ennek képviselői gyakorolnak. Azok, akik benne élnek, írja Manent, „hajlamosak megfeledkezni arról, hogy ők politikai lények.” Másképpen szólva, minél inkább demokratizálódik egy társadalom, úgy tűnik, annál inkább „depolitizálja” önmagát. Két kérdés következik ebből az ellentmondásos diagnózisból: honnan eredeztethető ez a megfeledkezés a politikai állapotunkról? És érdemes-e egy „metapolitikai” vagy „posztpolitikai” demokráciát még mindig demokráciának hívni?

Pierre Manent (PM): A demokráciának – legalábbis a modern demokráciának – mindig két aspektusa volt. Az egyik a liberális aspektus, amely

* Marcel Gauchet filozófus, történész, a párizsi Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS) oktatója, a *Le Debat* című folyóirat főszerkesztője, számos, a demokrácia mibenlétével kapcsolatos politikaelméleti munka szerzője.

Pierre Manent filozófus, a francia politikai filozófia professzora, a párizsi Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS) oktatója, a *Politikai filozófia felnőtteknek* című könyv szerzője.

Alain Finkielkraut filozófus, író, publicista, a Francia Akadémia tagja, számos könyv szerzője.

** A szöveg a France-Culture rádióadó Alain Finkielkraut által vezetett Replika című műsorában 2001. december 15-én elhangzott rádióbeszélgetés némileg rövidített és szerkesztett átirata. A vita Marcel Gauchet, Pierre Manent és a házigazda, Alain Finkielkraut részvételével zajlott.

A fordítás az alábbi változat alapján készült: Marcel Gauchet – Pierre Manent – Alain Finkielkraut: *The Perils of Identity Politics*. Trans. Paul Seaton – Daniel Mahoney. *Journal of Democracy*, 2004 (15):3, 152–165.

még mindig erős: az egyéni jogok biztosítása. A liberális állam azért épült ki, hogy ezeket a jogokat megvédje. De a demokráciának mindig is volt egy másik értelme, amely szerint ez a kollektív kormányzás a politikai testnek, az emberi társulásnak vagy közösségnek „önkormányzása”. Ez a két aspektus nyilvánvalóan különbözik egymástól.

Az elmúlt két évszázadban, az amerikai és a francia forradalmakkal kezdődően egészen a huszadik század közepéig, ezen két aspektus egyidejű fejlődésének lehettünk tanúi: egyfelől a liberális állam kiépítésének és kiterjesztésének, másfelől a demokrácia nemzeti vagy más kontextusokban való beágyazódásának, elmélyülésének. Ez a két mozgalom erősítette egymást. Ma – úgy tűnik nekem – az első aspektus (az egyén jogainak védelmezése) nemhogy elsőbbséget élvez, hanem gátolja is a másodikat (a kollektív kormányzást), mivel minden kollektív kormányzás értelemszerűen implikál bizonyos megszorításokat, melyek az egyén jogait terhelik.

AF: Hogyan magyarázhatnánk ezt a hirtelen mutációt vagy preferenciát, a demokráciának mint a jogok kiterjesztésének előnyben részesítését a demokráciával mint kollektív kormányzással szemben? Vannak okai ennek a jelenségnek?

PM: Ez nagyon nehéz kérdés. Az egyik részleges válasz nyilvánvalóan az lenne, hogy összekapcsoljuk a jelenséget a nemzeti keretrendszer meggyengülésével. A modern periódusban a nemzet kontextusában fejlődött ki a demokratikus „önkormányzás” gondolata, és nyilvánvaló módon a nemzeti keretrendszer erodálódása, megtervezett vagy szándékolt eltűnése Európában a közösségek önkormányzásával kapcsolatos átfogó kérdést vet fel.

Marcel Gauchet (MG): Egy depolitizált politikai demokrácia paradoxona kevésbé ellentmondásos, ha valaki figyelembe veszi, hogy a gyakorlatban a demokrácia az ún. „polgári társadalom” függetlenségét tartja szentnek, s ezen belül az egyénét is: a demokráciában a polgári társadalom és az egyének szabadon alakítják azt a hatalmat, amely képviselőikért felelős.

Így tökéletesen érthető, hogy egy demokráciában a saját élvezetekre való törekvés, vagy egy modernebb fordulattal, a gazdagságra való törekvés (a polgári társadalom elsődleges elfoglaltsága) győzedelmeskedik a demokrácia többi aspektusa felett. A gazdagság keresése, jóllehet nem jelentkezik közvetlenül a demokratikus politikai projektben, de mindazonáltal egylényegű vele – jól ismert tény, egy működőképes demokráciához szükség van egy erős polgári társadalomra és olyan egyénekre, akik teljes mértékben tisztában vannak jogaikkal és kiváltságaikkal.

A lehetőségek rendjéhez tartozik, hogy társadalmaink kollektív elfogultságának konkrét megalapozása végül a nekik megfeleltethető politikai keretrendszer elfeledésének okozója legyen.

Hogy gyorsan a második kérdésedhez is kapcsolódjak, erre is tudok ajánlani egy nagyon egyszerű választ: eddig ostrom alatt álló demokráciákban éltünk. A demokráciák ideológiai vetélytársaik ellenében kívánták felépíteni saját magukat. A demokráciák politikai aspektusa azért volt előtérben, mert vitatott volt. Mihelyt ez az elv győzedelmeskedett, szinte természetes volt az is, hogy feledésbe merül.

AF: Igen, de nem vagyok egészen biztos abban, hogy a „feledékenység” szó eléggé fedí az a jelenséget, amelyről beszélünk.

MG: Leírja.

AF: Leírja, de teljesen írja-e le? [...] Nekem úgy tűnik, hogy amit láthatunk, az nem más, mint az emberek jogairól folyó vitának magába a politikai szférába való belépése; nem vagyunk többé abban a helyzetben, hogy én a saját dolgommal törődöm, az állam pedig az államéval. A jogok kiterjesztéséről beszélhetünk. A társadalmi jogok után a kulturális jogok következnek. Az identitások előterjesztik követeléseiket és az ember jogainak nyelvezetét használják, amely a forradalom megünniesülése után egyfajta kizárólagos érvényességre tett szert az ellenállás nyelvét illetően. Ez az első megjegyzésem.

A második a modern demokráciáknak egy másik, Alexis de Tocqueville óta látható kétértelműsége. Tocqueville leírja azt a nagyszerű folyamatot, amely egyszerre elrémit és elkápráztatja: a körülmények kiegyenlítődése és az ember jogainak fejlődése. A demokráciának egy olyan rezsimnek kellene lennie, amely a párbeszédén alapszik, de amint úgy érzed, hogy az egyenlőség és az emberi jogok szóvivője vagy, a párbeszéd lehetetlenné válik... Ma is ezt láthatjuk: azok, akik az új jogok nevében beszélnek, minden legitimitást megvonnak ellenfeleiktől, mivel az utóbbiak nem ugyanazon körhöz tartoznak, amelyhez ők – ellenfeleik a demokratikus körön kívül állnak, és nem azon belül. Nem modernnek, halottaknak kellene lenniük. Ezt látjuk minden vitában, amely a nyilvános moralitással kapcsolatos, ahol az, hogy az ellenfelet idejétmúltnak nyilvánítják, egy, akár halálos ütést mér arra, amit te, Pierre Manent, „polgári párbeszédnek” nevezel. Milyen párbeszéd lehetséges egy győzedelmes folyamatként elgondolt és megélt demokráciában?

Sok volt baloldali hangosan megtért a „menetelő történelem” ezen demokratikus változatához. Mit számít nekik a tartalom, amíg mozgás van?

Ennélfogva a történelmi folyamatként értett demokráciának megvannak a saját vörösgárdistái. Ma a törvény által elfogadott azonos neműek házasságának, holnap az azonos neműek gyereknevelési jogai ellen felszólalóknak meg kell, és mindig is meg kell majd fizetniük ezen új fanatizmus árát. A demokratikus mozdony vezetői padlógázzal haladnak ellenfeleikkel szemben, mivel ezek keresztben állnak a síneken és késleltetnék a vonatot. A demokráciát most karmai közé szorítja egy historista őrjöngés. Másképpen szólva, az ember jogai nagyon különböző helyet foglalnak el a kortárs politikai diskurzusban, mint akkor, amikor Benjamin Constant úgy határozta meg a szabadságot, mint a személyes függetlenség békés élvezetét. Ezek a jogok többé nem határokat szabnak. Haladnak, és úgy tűnik, semmi sem képes megállítani őket.

PM: Én ez esetben is úgy gondolnám, hogy a legegyszerűbb és leghihe-
tőbb magyarázat a történelmet idézné. Alapjainál bármely politikai test mindig tartalmaz egy mesterséges aspektust. Mindig van egy különös története. Sem Franciaország, sem Nagy-Britannia vagy Olaszország, vagy bármely különös államigazgatás nem természetből való; mindezen nemzetek, amelyekben a demokráciát megélik, történelmi jelenségek. A huszadik század eseményei rettentő ütések mértek a nemzetre – ezt gondoljuk kiváltképp a két világháborúról –, amelyek érvénytelenítették azt, amit a nemzet „emberi legitimitásának” nevezhetnénk. [...] Szóval mi marad ez után? [...] Ma a nemzet egy egészként felfogott emberiség és az egyén közé szorult be, mintha harapófogóval szorongatnák. Az emberiség és az egyén között pedig az abszolút legitimitás egyfajta közvetlen rövidzárlata van: utaltál már arra a demokratikus csatalázra, amely minden különös közösséget, kiváltképp a politikai közösségeket azonnal eltípor.

AF: Igen, politikai közösségeket; de néha vannak olyan különös közösségek, amelyek az új rendhez tartoznak, és amelyek az előbbiek helyébe kerülnek: identitáscsoportok, kisebbségek, akik harsányan foglalják el a megürült helyet. [...]

PM: A megürült helyet pont azért foglalják el, hogy a politikai közösség helyébe lépnek! Így bármely követelés érvényes, ameddig egy kisebb nem-politikai nemzet nevében történik! Franciaország megbocsáthatatlan, de Korzika, Bretagne és Baszkföld egyszerűen mesések! Ez nyilvánvalóan teljesen ellentmondásos, de ez jellemző a mai gondolkodásmódra.

MG: Úgy hiszem, hogy fel kell ismernünk, hogy ebben a folyamatban – amellet, amit Pierre Manent az előbb mondott, és ami nekem

teljességében helytállónak és fontosnak tűnt – váratlanul visszatér az Utópia. A kommunista Utópia összeomlott; az emberek csupán az erőszakosság, az autoritás, az etatizmus aspektusaira emlékeznek. De a szocializmus eredeti megihletettsége valami egészen más volt: a társadalom felszabadítása a politikai alól. Az Állam meghaladása. Az autoritás megszüntetése a szabad és egyenlő közreműködők társadalmában. Úgy gondolom, hogy aminek tanúi lehetünk, az az emberi jogok nyelvezetének köntösében, de immár más alapokon és teljesen más horizontokkal újjászülető mély Utópia, a politika nélküli társadalom utópiája. [...] A különbség az, hogy ez az Utópia újabban úgy mutatja be magát, mint egy ragyogó jövőt előrevetítő felemelő diskurzus, de mindeközben a hétköznapi élet szintjén mozog.

PM: Ez esetben a liberális Utópia találkozik a szocialistával, mivel mindkettő az állam megszűnését kívánja.

AF: Marcel Gauchet, milyen helyet tulajdonítana erről az örökké jelen levő vagy újjászülető Utópiáról szóló elemzésedben az olyan követelések elterjedésének, amelyek az „identitással” kapcsolatos megfontolásokon alapszanak? Ez a gondolat nem talál a kommunista Utópiához, amelyben legalább ott lett volna az emberek különbségeinek összeegyeztetése. [...] Most tolatkodó, különös, egyedi jelenségekkel szembesülünk, és egy teljesen új és ténylegesen furcsa követelés irányul az állam felé, jelesül, hogy jóvá kellene hagynia minden véleményt és minden életmódot. [...] Ebben a kulturális relativizmusnak egyféle Utópiája van benne, a kulturális relativizmus jegyében való megbékélés, amely teljesen előzmény nélküli jelenség.

MG: Bizonyosan előzmény nélküli. Még azt is gondolom, hogy az embernek számot kell vetnie a jelenség rendkívüli eredetiségével! Két aspektust foglal ez magában. Méltányolnunk kell ebben az „identitárianizmusban”, amely egy meglepő tulajdonságává lett azon módnak, amely szerint a nyilvánosságot szervezzük társadalmainkban, azt a pluralisztikus oldalát, amely tökéletesen összeférhetővé teszi a demokratikus értékekkel. Úgy hiszem, sok elemző kerül tévútra, mert nem veszi kellőképpen figyelembe az együttélés azon rendszerét, amely a manapság látható sokféle identitás szellemének egy részét formálja. Az identitások gyökerei nem túl titokzatosak. Egy olyan világban, amelyet a polgári társadalom és a magánszféra értékei alakítanak, az, ami lehetővé teszi az embereknek, hogy egy csapatba verődjenek, pontosan saját konkrét tulajdonságaik, amelyek őket mint egyéneket jellemzik: más szóval helyi, szexuális, vallási vagy etnikai identitásaik. Az identitások tarka választéka egyike vonzóerőiknek: a katalógus kimeríthetetlen.

A jelenség egy másik jelentős aspektusa az elismerés követelése. Ez az inkohereanciát leleplező pont, mivel láthatjuk azt, hogyan húz két, egymással ellentétes irányba. Ennek a követelésnek forrása az az akarat, amely mind a nemzet kulturális keretrendszerének, mind az állam politikai keretrendszerének meghaladására irányul, de ugyanakkor mélyen át van itatva azzal az implicit követeléssel, hogy az, aki az előbb említett keretrendszereket meghaladni kívánja, elismerésre tegyen szert – vagyis, hogy tagságot nyerjen el, de milyen tagságot? Egy olyan tér tagja akar lenni, amely ténylegesen nemzeti.

Ezért kell óvatosnak lennünk a nemzeti keretrendszer meggyengülésének felbecsülésében. Persze, ez a keretrendszer gyengül, de nincs eltűnőfélben. A különböző identitás-csoportok mind azon vannak, hogy a nemzeti keretrendszerben valamilyen módon osztozhassanak – sőt, valamit el is várnak tőle, miközben elkerülik azt, hogy úgy tűnjék, mintha ezt tennék. Lenyűgöző például az, hogy a regionális identitások nem illeszkednek bele a nacionalizmus tizenkilencedik századi vagy mai balkáni fogalmába – az olyan nacionalizmusok közé, amelyek külön nemzeteket szeretnének létrehozni. Egy korzikai nemzet létrejötte nem igazán hiteles. De elismerést követelni a francia nemzettől, egészen más történet.

AF: Vagy, mondhatnánk, elismerést az államtól.

MG: Igen, az államtól, amennyiben ez a nemzet szerve. Mint ilyen, küzdelem folyik ellene, ugyanakkor ő a követelt elismerés forrása. A kétértelműség teljes. Az ellentmondás ezen foka jellemző a jóléti állam korára, ennek a málészájú államnak korára, amelynek jóakarátát Tocqueville sosem tudta volna teljes mértékben elképzelni, és amelynek égisze alatt adatott élnünk. De ezen állam jótéteményeivel együtt járnak némileg patológiai jellegű mellékhatásai.

AF: Pierre Manent, erről te is beszélsz.

PM: Igen, úgy hiszem, ezen fejlemények egyik oka pontosan a liberális állam diszpozíciójával kapcsolatos. Végeredményben az állampolgárság és a demokratikus képviselő absztrakt jellemzőit becsmérlik mind a bal-, mind a jobboldalon. Ennélfogva természetes, hogy mihelyest egy képviselői demokrácia felemelkedik s hatalmában megszilárdul, a demokratikus absztrakció problémáját újra felfedezzük: az állampolgár ki lesz vonva a polgári társadalom világából, ahogyan azt Marx mondta. Ezért a polgári társadalom világa megannyi leple alatt az állam által elismertté akar lenni. Nyilvánvaló, hogy ebben van valami ellentmondás,

mivel a liberális állam pontosan olyan mechanizmus, amelynek célja, hogy valamiképpen semlegessé tegye mindezen „élettartalmakat” – hogy még egy kifejezést kölcsönözzek Marxtól –, amelyek az embereket egymás ellen fordíthatják.

Ami talán a legaggasztóbb ezen fejlemény kapcsán, az az, hogy a sokféle identitás aktivistái nem is jönnek rá, mennyire támaszkodnak azon állam védelmére, amellyel szemben megfogalmazzák követeléseiket. Kezdjük ott, hogy saját maguktól vannak megóvva, és az általuk tett követelések határtalan, implicite erőszakos jellegétől, legyen a szóban forgó identitás szexuális, vallási vagy helyi. Az ilyen aktivisták elfelejtik – és itt egy régi történetet érintünk –, hogy az állam, először monarchiaként, majd mint köztársaság, illetve liberális állam az, ami békét teremtett a társadalom tagjai között, azok között, akiknek egyébként rengeteg jó oka lenne arra, hogy egymással harcoljanak, ha a maguk gondjaira hagynánk őket. Most éppen folyamatban van ezen jó okok víg visszaszerzése, a liberális állam jóakarató – ameddig létezik – védelme alatt.

AF: Jóakarató, ameddig létezik: igazság szerint a franciaországi vagy a környező országokból érkező hírek nyugtalanítóak tudnak lenni. [...] 2001. december 13-án a *Le Monde*-ban olvastam egy felkavaró cikket a brit városokban tapasztalható növekvő rasszizmusról és szegregációról. A 2001. júliusi bradfordi zavargások után szakértők és politikusok együttműködésével született egy jelentés, amelyet aztán ki is adtak. Megjegyezték, hogy a multikulturális modellnek nagyon kártékony hátulütői voltak. A legfertőzőbb iszlamista mozgalmaknak adott termékeny, európai táptalajt, amelyek soraiból az al-Kaida toborozhat, kiváltképp azért, mert a fehérek, dél-ázsiaiak, nyugat-indiaiak, afrikaiak, pakisztániak és mások közötti viszony ezen településeken egyre feszültebbé vált. A jelentés megkérdőjelezte a monokulturális iskolákat (azokat, amelyeket Tony Blair miniszterelnök kormánya támogat), s amelyek felerősítik a különböző közösségek közötti szakadékokat. A szerzők kiemelték az állampolgári érzület erősödésének szükségességét. Az a benyomásom, hogy az elismerés politikája elfeledteti velünk az állampolgárság elsődleges jelentését. [...]

Amikor David Blunkett belügyminiszter azt indítványozta, hogy a honosítást kérelmező bevándorlókat kötelezzék arra, hogy elemi angol nyelvi kompetenciáikról bizonyosságot tegyenek, minden oldalról támadták őt. [...] Valóban úgy gondolom, hogy a köztársaság – vagy a republikánus eszme – veszélyben van. A köztársasági modell nem egy francia antikvitas, és a kérdés, hogy vajon fel kellene-e számolnunk és multikulturális társadalmakban kezdünk-e élni, mindannyiunk számára

feltevődik. Az elismerés és identitás politikái miatt már nincs szükség egy közös nyelvre. Az elismerés akarása nem érvel: kérkedik, kijelent, kikiált. És mindezen dolgokat megteheti felvonulásokkal vagy szlogenekkel, akár egy másik nyelven is. Az a gondolat, hogy az állampolgársághoz szükséges a nemzet egésze számára egy közös nyelv, eltűnőben van a politikai életből. Milyen messze menjünk ezen az úton?

MG: Egyszerűen az általam érintett utópikus dimenzióban vagyunk. Ezen Utópián belül egy olyan önellentmondás húzódik meg, amely most ért el a robbanás pontjára. Ennek az Utópiának vonzó oldala az együttélés melletti elkötelezettség, az erőszak elutasítása, még a „szimbolikus erőszaké” is, amely egy nyelv és egy kulturális identitás másokra kényszerítésében nyilvánul meg. Ez továbbá előfeltételezi a politikai építményben, amely keretén belül az ilyen együttélés lehetséges, a kifinomultság egy rendkívüli szintjét. Egy ilyen célkitűzés tanúbizonyságot tesz arról a magas fokú politikai civilizációról, amelyhez elértünk. De az önellentmondás robbanásszerűen felszínre kerül, amikor az együttélés ahhoz a ponthoz érkezik, ahol az állampolgárok – akiknek békésen kellene együtt élniük „különbségeikben” – a szó szoros értelmében nem tudnak beszélni egymással. Ez az önellentmondás pedig őrzöngésbe tör ki, amikor olyan emberek, akiket beengedtek az angol anyaföldre, de nem tudnak angolul, azt látják, hogy emiatt a nemzet politikai életén teljesen kívül rekedtek. Azoknak a rokonszenves szándékai, akik ezt a helyzetet létrehozták, ezeket a jövevényeket nem másodosztályú, hanem egyenesen zéró-zónás állampolgárokká fokozták le: ezek az emberek teljesen kizáródtak a politikai életben való részvételből, amelynek nyilvánvaló feltétele egy közös nyelv, amelyen a közösség megbeszélheti a közös döntéseket.

PM: Ténylegesen nincs közöttünk nézeteltérés. Csakhogy, amikor a muszlim lányok által viselt fejkendők kérdésére kerül a sor, nem értem, hogy miért ragadunk le a témánál. A mai szokások szabadságára, és különösen arra a döntésszabadságra való tekintettel, amellyel a diákok rendelkeznek abban, hogy hogyan öltözködnék, nem látom, miért kellene megakadályozni fiatal lányokat abban, hogy saját közösségük viselkedésében járjanak iskolába. De akárhogy is válaszoljunk erre a kérdésre, marad a probléma, amelyet te és Marcel megfogalmaztatok. A multikulturális Utópia egy ténylegesen megoldhatatlan helyzetbe kényszerített minket, mivel egyszerűen azt felejtí el, hogy a demokratikus élet feltételezi egy közös tér megépítését. És a multikulturalizmust arra tervezték, hogy megakadályozza ennek a közös térnek a létrejöttét. Itt egy igazán nagy nehézséggel szembesülünk.

AF: A modern demokrácia egy bizonyos formalizmuson nyugszik, azon a gondolaton, hogy vannak formák, amelyeket tiszteletben kell tartanunk. De az ember úgy érzi, hogy a multikulturalizmus, az identitáscsoportok és az individualizmus esetében rögtön nem formákkal, hanem tartalmakkal van dolgunk: mindenki hozza saját tartalmait, hogy a dolgokra aggassa. Megnyilvánulhat ez olyan öltözködési szokásokban, amelyek különleges szimbolikus értékekkel telítettek, amilyen a női fejkendő egyes muszlimok között. Lehet mindez azzal kezdődött, hogy eltüntettük az iskolai egyenruhákat, de azt érezzük, hogy ma már újra bevezetni őket értelmetlen dolog lenne. Mégis, azon tűnődünk: túlélheti-e a demokrácia minden formalizmus eltörlését?

PM: Igazad van abban, hogy a „formalizmus” szót használod, de a formák valami más szolgálatában állnak, ami maga nem formális – a közös ügyek iránti elkötelezettségről (én még odáig is elmennék, hogy azt mondjam, szenvedélyes elkötelezettségről) van szó. Az elmúlt két század történelmét tekintve azt látjuk, hogy a franciák egymás között élnek, és néha még erőszakos vitákba is bocsátkoztak, de mindig egy közös ügy kapcsán – Franciaország természete meghatározásának kapcsán – tették. Még a legelkeseredettebb viszályaik idején is osztottak valami lényegesben. A multikulturalizmus olyan világot teremt, amelyben egy ilyen közös tét még csak el sem képzelhető. Az emberi ideál – Marcel azt mondaná, az Utópia – amellyel ma kecsegtetnek, az egyszerű egymás mellé helyezése olyan közösségeknek, amelyek – egy közös élet híján – nem osztoznak semmiben. Ez a nemzet tönkretételének olyan receptje, amelyből kimaradt az, hogy mi kerül a helyére.

AF: Mert szerinted Európa, legalábbis jelenlegi formájában, nem olyan valami, ami helyettesítheti a nemzetet?

PM: Ez egy más kérdés.

AF: Kicsit kényszerítettél arra, hogy feltegyem. Az emberek azt mondják: „Nézd, lehet, hogy a nemzetek kimerültek, de nem is a nemzet a legmagasabb szintű játszma a mai világban.” Lehet Európa arra hivatott, hogy az a közös tér legyen, amely helyettesítheti a nemzeteket, és – a nagyon mobilis egyének kulturális identitásain túl – valamiféle keretrendszert, egy politikai rendet alkothat, amelyben „egyberakjuk a cselekedeteinket és a véleményeinket” – hogy egy általad gyakran idézett arisztotelészi fordulattal éljek?

Úgy kérdezem tőled ezt, hogy közben nagyjából egyetértek valószínű válaszáddal, mivel tudom, hogy a mai Európa nem éppen szeplőtlen. Volt

egy adott pont az 1980-as években, amikor Európa szenvedély tárgya volt, amikor Milan Kundera és más disszidens hangok a vasfüggöny mögül az Európához tartozásról beszéltek. Ilyenkor egyből azt mondtuk: persze, európaiak vagyunk, vagyis egy tiszteletre méltó és értékes atyai örökség gondnokai. De ennek már vége. Európa egy egyezmény és egy fogaske-rekkészlet. Próbálj meg tartani egy kurzust Európáról egy tekintélyes egyetemen, és meglátod majd, mi történik. Senkit nem érdekel. Európa különböző nemzetek örököse, de egyikőjük tulajdonságaival sem rendelkezik, és jellemeik cafatát sem találhatjuk meg benne.

PM: Nyilvánvaló, hogy Franciaországban nem fordulunk nagyobb érdeklődéssel a németországi vagy olaszországi történések felé, mint húsz vagy harminc évvel ezelőtt. Igazság szerint, úgy gondolom, kevésbé vagyunk figyelmesek e tekintetben. Mindig meglepődtem azon, hogy minél inkább építjük Európát, annál kevésbé érdekelnek más európai országok. Mindhárman egyetemi emberek vagyunk; láthatjuk, hogy a magas szintű oktatás európai intézményei közötti közvetlen kötelékek egyre gyengébbek; amerikai közvetítéssel fedezzük fel újra egymást – ez sokat elárul a világalódi állásáról. Egy amerikai birodalom periferikus provinciái vagyunk – a szót leíró értelemben használom, nem pejoratívan.

Így a provinciák elválasztódnak egymástól. Miért nem érdekelték egymás dolgaiban? Azért, mert nem érzik úgy, hogy manapság az érdekes dolgok Németországban, Angliában, Olaszországban vagy Franciaországban történnek. Az európai nemzetek élete előfeltételezte, hogy minden nemzet erősen érdekelt abban, hogy mi történt a La Manche-csatorna másik oldalán, vagy a Rajna túlsópartján. Ennek vége. Ennélfogva egy olyasvalami provinciái vagyunk, amely jóllehet részvételünkkel fejlődik, de ez egy fásult részvétel és nem mozdit meg mélységesen.

AF: Egyetértesz ezzel a diagnózissal, Marcel Gauchet?

MG: Igen. Az európai konstrukció jelenlegi állapotában csak a saját nemzeteinken belül mindannyiunk által tapasztalt politikai hovatarozástól való megfosztottság európai szintű kivetülését és sokszorozódását látom. Európa nem egy alternatív nemzet, amely felülről közénk érkezik majd és helyébe lép a túlságosan szűk és partikuláris nemzeteknek. Európa egy vektora egy általános „elnemzettelenedésnek”, amely valójában egy „depolitizálódás” a szó legkomolyabb értelmében. Ennek a helyzetnek fennállását többek között az teszi lehetővé, hogy implicitte egy olyan birodalmi nemzetre hivatkozunk, amely maga is igazából minden értelemben nemzetállam: az Amerikai Egyesült Államokra.

Európa helyzete nagyon furcsa. Európa, bizonyos értelemben, megengedheti magának, hogy megtapasztalja ezt a depolitizálódást, amennyiben egy nemzetállam életét éli, hála az Egyesült Államok hatáskörébe való tartozásának. Ez utóbbi súlya valamilyen mértékben ellensúlyozza Európa önnön ürességét.

PM: És az Egyesült Államok védelme alatt él. Képzeljük el egy másodperc erejéig, hogy a 2001. szeptember 11-i terrortámadás egy európai ország ellen történt volna, legyen az Németország, Anglia, Franciaország vagy Spanyolország. Semmit sem tudtunk volna tenni; a legcsekélyebb eszközünk sem lett volna a válaszadásra. Ez mindent elmond. Sem politikai, sem katonai eszközeink nincsenek bármiféle válaszadásra, legyen az értelmes vagy sem, egy ellenünk irányuló agresszió esetében.

Ez mindent elmond azokról a valós politikai perspektívákról, amelyeket Európa nekünk ajánl. Jegyezzük meg, hogy negyven éven át kollektív katonai eszköztárunk nemhogy nem növekedett, hanem csökkent. Volt egy idő, amikor mindenesetre – bár nem akarom idealizálni az európai katonai beavatkozásokat, legyen az a Falkland-szigeteki háború 1982-ben, a francia idegenlégió ejtőernyős bevetése Kolweziben 1978-ban, vagy az 1956-os szuezi beavatkozás gyászos emléke – legalább megvolt bennünk az az illúzió, hogy képesek vagyunk külső bevetésekre. Ma már még ez az illúzió sincsen.

AF: Mégis, valami történt 1995-ben Boszniában, a gyors válaszadásra képes csapatok bevetésével. Az új francia elnök, pontosan saját nemzete nevében, képes volt valamilyen akciót beindítani, jöllehet a NATO támogatásával.

PM: Nemcsak, hogy a NATO támogatásával, hanem a NATO erőforrásaival, és nem voltunk képesek... nos, inkább semmit sem mondok, mivel a Köztársaság jelenlegi elnöke megtiltotta, hogy bárki is mondjon valamit a francia katonaság helyzetéről.

AF: Tudod, ez a tilalom nem vonatkozik stúdiónkra. Akármit mondatsz, amit szeretnél, majd megvédünk.

PM: Még azt is mondta, hogy a katonaság helyzetének bármilyen említése ennek becsületét sértené, engem pedig magával ragadott ez a nemes ügy. De nyilvánvaló, hogy ezen hatalmas európai tér ellenére, amely annyira gazdag és fejlett technológiailag – végtére is, az Airbusok vannak olyan jók, mint a Boeingeek; technikai, tudományos és pénzügyi

erőforrásaink óriásiak – nem tudunk magunktól egy pár ezredet pár ezer kilométerrel arrébb mozdítani.

AF: Hadd kérdezzek meg mindkettőtöket: van magyarázat ezen jelenségre? Azzal vezekel Európa a huszadik században pusztító hatalom akarása miatt, hogy az erőtlenség akarásának útjára tér, amellyel, nem egészen ragyogóan, a huszonegyediket nyitja?

PM: A történelem erkélyén állva a világ elé tárjuk szép érzéseink.

AF: Könyvedben, Pierre Manent, úgy írod le azt a posztpolitikai helyzetet, amelybe kezdünk belépni, hogy amikor a politikai háttérbe szorul, a jog és a moralitás veszi át a helyét – a „jog birodalmáról” és a „moralitás birodalmáról” beszélsz. A koszovói háború figyelemre méltó példáját hozod fel, amely a nemzetközi jog vagy az emberiség nevében történt, és amely egy olyan háború volt, amely „nem merte saját nevében szólítani magát”, mivel hivatalosan csupán egy „rendőri beavatkozás” volt.

2001. szeptember 11-e óta megváltoztak a dolgok – legalábbis globális szinten. Gyakorlatilag egy háború kezdődött el. Persze felhoztak néhány erkölcsi érvet, de lehetséges, hogy ez a modern demokráciák tulajdonképpeni lényege. Ezekben valaki állampolgár, amennyiben emberi lény, így valaki az emberiség nevében is állampolgár, és a cselekvések az emberiség nevében és az emberiség szeme láttára történnek. Ez a dimenzió, úgy tűnik, egy lényegű a demokráciákkal. De az emberiségnek mint egésznek ezen perspektívája ebben az esetben nem mentesítette a háborút politikai jellegétől. Viszont amiben csatlakozom hozzátok, az az észrevétel, hogy mindez Európa nélkül történt.

MG: Úgy hiszem, az európai helyzet a tényezők két csoportjának bonyolult egyvelege. Az egyik a történelem súlyával kapcsolatos, a másik pedig a társadalom megváltásának reményével. Az európai nemzeteket összetörték az egymás között és a kolonializmus során vívott háborúk bűnei, amelyek súlya még mindig ránehezedik emlékezetükre. A történelem ezen súlya mellett, be kell látnunk, az európai társadalmaknak van egy olyan dimenziója, amely e társadalmakat megkülönbözteti az amerikai nemzettől. Az amerikai nemzet történelmének vallásos víziója megkülönbözteti azt az európai politikai utópizmustól, amelyet egy, az igazság és az értelem által tökéletesen kormányzott társadalomnak létrehozásába vetett hit jellemez. A szocializmus csalódásain túl az európai társadalmak bizonyos értelemben újra felfedezték a politikai és társadalmi álmódosítás útját. Az európai társadalmak új utópikus arcvonala az ember jogainak politikája – amelynek nevében az európaiak

kioktatják az Egyesült Államokat. Elég sokat látjuk ezt manapság. És az elkövetkezendő események lehet, hogy nagy tanulságokkal szolgálnak majd erről a jelenségről.

Hozzá kell tennünk mindehhez azt, hogy Európának ezen helyzete nem szükségképpen végleges. Sokkal valószínűbb, hogy a jelenlegi körülmények terméke. Látni fogjuk fejlődését. Az elmúlt két században az európai társadalmak történetét mindig jellemezte egy utópikus elrugaszkodás – végeredményben az arra irányuló akarat, hogy kiutat találjunk az ember társadalmi és történelmi létmódjából –, ahogy ezen Utópia kritikája is, vagyis a realizmus ösvényeinek újra-felfedezésében felmutatott lenyűgöző képesség, ami egy szabad és igazságos társadalom megalkotását illeti. Egy ilyen hatalmas oszcilláció közepén vagyunk most. A történelem nyitott marad.

AF: Egyetértesz az ítélet kimondásának elhalasztásával, Pierre Manent?

PM: Igen, persze.

AF: Könyvedben azt írod, hogy azon nagy téveszme karmai között vagyunk, hogy a politika valamiképpen megakadályoz abban, hogy az élet igaz útját elérjük. Úgy tűnik, azt sugallod, hogy ezen téveszmének el kell oszolnia, hogy újra kapcsolatba kerülhessünk az ember politikai létmódjával.

PM: Amint azt tudod, amikor egy nagy és kísértő téveszme karmai között vagy, általában boldogtalan élmények tudnak megszabadítani tőle. Úgy gondolom, hogy sajnos nem fogunk megszabadulni ettől valamiféle nagyon boldogtalan élmények nélkül – olyan élmények nélkül, amelyeknek korai körvonalait meglehet mai beszélgetésünkben vázoltuk fel: az az illúzió, hogy ez a fajta magától értetődő emberiség már létrejött, és hogy nagyon különböző népeiségek, ha csupán egy kevés tisztelettel is vagyunk irántuk, barátokként fognak velünk együtt élni – ez az illúzió kezd darabokra törni. Ismétlem, valószínűleg nem fog elhagyni minket fájdalmas megpróbáltatások nélkül, melyek gyászosak lesznek mind-egyik érintett félnek.

AF: Ugyanakkor, amikor ezek a téveszmék szilánkokra törnek, ha jól követem a gondolatmenetedet, vannak, akik szinte nevetséges módon ragaszkodnak hozzájuk. Azon könyv kortárs fogadtatására gondolok, amely nincs az éjjeliszekrényemen, de mindenesetre egy érdekes olvasmány, Samuel P. Huntington *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című művének recepciójára. Úgy tűnik, hogy megfigyelései

legalább részben igazolódtak. De egyetértés van abban, hogy amit megelőlegez, teljességgel hamis; mintha minden áron szükséges lenne életben tartani azt az Utópiát, amelyről mindketten beszéltek. Megértem, hogy a Nyugat nem akar belépni egy civilizációk közötti háborúba – amely egyébként sem összeférhető saját szellemével, mivel a Nyugat nem úgy gondol magára, mint egy kultúrára a többi közt, hanem mint egy olyan helyzetben levő entitásra, amely önmagával szemben bizalmatlan, és önmagán belül feszült, szóval nem játssza ezt a játékot. De ha a Nyugatot mint egy civilizációt képzeljük el, nehéz kikerülni ezt a gondolatot, ha figyelembe vesszük azokat a diskurzusokat, amelyek az ellene irányított cselekedeteket kísérik. Mégis van valami ebben, amit az emberek nem akarnak hallani, mintha ez ténylegesen „túl” vitt volna, vagy máshová, egy olyan térbe vagy valóságba, amely összeegyeztethetetlen az ember jogainak hivatalos ideológiájával.

MG: Megfigyelheted, hogy azokban a hozzászólásokban, amelyeket megidéztél Huntington könyve kapcsán, kétféle ítélet találkozik és követi egymást változó sorrendben. Néha azt mondják nekünk: „Hamis, mi több, megengedhetetlen.” Máskor meg azt: „Megengedhetetlen, és örömdetes módon hamis is.” A morális és tényszerű ítéletalkotások ezen keveréke megdöbbentő: Huntington könyve több sebből vérzik, és nagyon messze állok attól, hogy egyetértsek vele minden következtetésében. De legalább annyi érdeme van, hogy felhívja a figyelmet olyan valóságokra, tényezőkre, amelyeket számításba kell vennünk, még akkor is, ha nagyon sajnálatosak, ha olyan dolgok, amiken nem szeretünk töprengeni. Ez a fajta jel arra mutat, hogy egy új ideológiai ciklusba léptünk be, mindazzal együtt, amit ez elárul saját magunk megvakításának képességéről. Kedvelt ideológiai illúzióink, hogy megmenekültünk az ideológiától.

AF: Mert megmenekültünk a kommunizmustól, nemde?

MG: A kommunizmus a tegnap Utópiája volt. Halott. Egy másfajta Utópia veszélyeinek vagyunk kitéve, amely sokkal szerényebb, sokkal inkább a társadalmi élet szintjén van, sokkal könnyebben gyakorolható – de az emberiség végső képze, amely fele tart, ugyanannyira eltúlzott. A ma Utópiájának eredetisége célkitűzéseinek decentralizáltságában – ha szabad így fogalmaznom – rejlik. Hiányzik belőle a kommunizmus globális jellegzetessége. Következésképpen könnyen alábecsülhetjük az itt munkáló szenvedélyes befektetés mértékét. És nekem úgy tűnik, hogy az ilyen dolgok nem szűnnek meg, csak a valósággal való erőszakos szembesüléssel. Lehet, hogy hosszú ideig meg leszünk kímélve ettől a megpróbáltatástól. Ezt kívánom magunknak.

AF: Mert bizonyos értelemben meg lettünk kímélve a kommunizmus megpróbáltatásától is. Mások kárára tudtunk számot vetni ezzel az Utópiával, és még így is lustán. De sikerült nekünk, míg ma nem látjuk, kinek a kárára tudunk majd számot vetni azzal az Utópiával, amelyet az imént leírtál. Ezzel a megmérettetéssel nekünk kell szembenézni. Ha nem teszünk így, az a benyomásom téged hallgatva, hogy ezen téveszme elfajulása fenyeget, mivel láthatóan mindennek ellenáll, jelesül a tényeknek.

MG: Van szerencsénk olyan rendkívül gazdag társadalmakban élni, amelyek az őket egyensúlyban tartó oszlopok finom szövedékére támaszkodnak. A kulcsfontosságú kérdés az, hogy ez a nagyon erős biztonsági rendszer meddig képes működni.

PM: Az „identitások” nyelvezete igazság szerint a szándékolt hatások ellenkezőjét okozza, mivel a valós identitáscsoportokat arra ösztökéli, hogy magukba zárkozzanak. Huntington könyvéről beszéltél; lehet, meg kellett volna említened, hogy a civilizációk összezsugorodásán az iszlám és a Nyugat közötti konfliktust érti.

AF: Lát még hasonló konfliktusokat, de az iszlám és a Nyugat közötti a központi fontosságú, ebben igazad van.

PM: Jelen körülmények között arról is szólnunk kell, hogy az általunk tárgyalt utópikus diskurzusnak kibontakozása elsősorban a muszlimoknak rossz. Az iszlám megtisztelésének nevében a muszlimokat egy „iszlám identitás” karámjába zárná, amelyet tilos lenne elhagyniuk.

AF: Ez a veszélye Huntington könyvének is, ha a szélsőségeig visszük ezt a tézist.

PM: Persze. De megvan az a gyengeségem, hogy azt gondolom, egy normális demokratikus élet a muszlim népességek hivatása is, a többi népek mellett. Ugyanakkor olyan módon kellene felajánlanunk nekik, amely hiteles, realiztikus és hatékony. Ez kell, hogy legyen fő elfoglaltságunk az elkövetkezendő években: hogy hatékony kapcsolatokat létesítsünk legalább a muszlim világ bizonyos részeivel, de azért a demokratikus vállalkozásért, amelyben ők kell majd részt vegyenek. Ehhez szükségünk lesz az eltökéltség, a nyitottság és a tisztelet nehezen előállítható elfoglaltságára.

Fordította Szilágyi Botond

